

PRODOR PREKO LIMA U SRBIJU

Čim je Vrhovnom štabu situacija u Sandžaku i istočnoj Bosni postala jasna naredio je Drugoj proleterskoj diviziji da se što prije prebaci na sektor Nova Varoš—Ivanjica kako bi razvukla njemačke snage koje su bile u Sandžaku.

Tako je Druga dalmatinska brigada 16. decembra, poslije tri dana marša, stigla na Lim, na prostoriju Šiljci—Treviš—Zabrđe, i tu počela da se priprema za forsiranje te rijeke.

Taj zadatak borcima nije bio ni malo težak, tim prije što su desnu obalu Lima branile veoma slabe četničke snage. Brigada je ispoljila svoju sposobnost već prilikom forsiranja Neretve i Drine, i to u mnogo težim okolnostima. No bez obzira na sve iskustvo, morali smo se dobro pripremiti. Čamci i splavovi su bili gotovi. Dvadesetog decembra u ponoć prvi dijelovi brigade dolaze kod Rudog i u selu Strgačini, mjestima na kojima će prelaziti rijeku. Slabiji četnički dijelovi su razbijeni i Rudo je ubrzo palo u naše ruke. Preko Lima se prelazilo i sljedećeg dana, a zatim je brigada nastavila marš.

Tog dana je u brigadi bilo 708 boraca i to 72 oficira, 76 podoficira, 560 boraca. Dakle, ipak se brigada u toku bavljenja u Crnoj Gori i Sandžaku popunila novim borcima.

Poslije kraće borbe s jednom njemačkom kolonom brigada je presjekla komunikaciju Priboj—Višegrad. U isto vrijeme je Druga proleterska izbila u rejon Borove Glave, a šumadijska brigada u selo Negdinu.

Štab divizije je najavio brigadi da postoji mogućnost da napadnemo na Novu Varoš. I zaista, 26. decembra je brigada primila naređenje da napadne na taj gradić.

Napad je izveden u noć između 28. i 29. decembra. Bataljoni su gotovo bez borbe ušli u Novu Varoš,

jer su se iznenađeni četnici bezglavo povukli. Međutim, Nijemci nijesu mirovali. Toga dana su preduzeli napad, a sutradan, 30. decembra, jača njemačka kolona s tenkovima odbacila je Treći bataljon i upala u Novu Varoš. Zbog toga se brigada morala povući preko rijeke Uvea i tu je organizovala nove položaje.

Kada su Nijemci upali u Novu Varoš i četnici su počeli da dejstvuju.

Prvog januara 1944. godine Nijemci su izveli napad u pravcu Kokinog Broda. Zbog toga što jedna četa Prvog bataljona nije porušila i zaprečila cestu iako joj je to bio zadatak, Nijemci su uspjeli da se probiju i da unesu priličnu pometnju u redove bataljona, te se on počeo u neredu povlačiti. Njegova 1. četa nije bila obaviještena o povlačenju bataljona, pa je opkoljena. Dovedena je u veoma tešku situaciju. U četi je bio i obavještajni oficir bataljona Bogdan Sijan, koji je uzeo komandu u svoje ruke i naredio da se krene na juriš. Četa se ubrzo probila iz okruženja. Komandir čete, njegov zamjenik i jedan vodnik su se tek sutradan vratili u svoju četu. Zbog takvog držanja u kritičnoj situaciji, svi su smijenjeni sa svojih položaja, upućeni u četu kao borci i disciplinski kažnjeni.

Tim prodorom Nijemaca brigada je razdvojena na dva dijela, te je idućeg dana uslijedilo pomjeranje bataljona.

Zbog nebudnosti i poraza Druge proleterske divizije kod Prijepolja, Vrhovni štab je smijenio štab Druge divizije i imenovao komisiju sa Veljkom Mićunovićem na čelu da sprovede istragu i pronađe krivce. Postavljen je i novi štab divizije: komandant Ljubo Vučković, politički komesar Milosav Milosavljević, a načelnik štaba Savo Drljević. Takođe je naredeno da se ukinu politodjeli u brigadama i da se formira politodjel divizije u nešto širem sastavu. Za rukovodioca Politodjela određen je Milinko Đurović,

a za članove Dragoljub Milenković, Zaga Stoilović. Radoje Ljubičić i Todor Vojvodić.

Četvrtog januara je Druga dalmatinska brigada dobila naređenje da se uputi prema Ivanjici. Po strahovitom nevremenu, mećavi i snijegu jedinice su se veoma teško kretale. Sem toga, one su povremeno nailazile na neprijateljeve zasjede, te je to još više otežavalo kretanje.

Prema našim podacima, u Ivanjici je bilo oko 200 Bugara, 150 nedičevaca i 30 Nijemaca, a na Lisanskim rudnicima je bilo oko 80 belogardejaca. Zbog veoma dubokog snijega i velike hladnoće brigada se sporo kretala. U selo Kušiće je stigla u prvi mrak, a na polazne položaje tek u zoru sljedećeg dana. Nismo bili predvidjeli da ćemo se tako sporo kretati (dva km na čas) inače bismo mnogo ranije pošli iz rejona razmještaja i ne bismo toliko zakasnili. Svima je zbog toga bilo veoma krivo. Jer Druga proletrska brigada se početkom prošle (1943) godine borila u našoj Dalmaciji, a evo sada se izvodi prvi zajednički napad na jedno veće mjesto u Srbiji a Druga dalmatinska kasni. Kada je brigada stigla na polazne položaje, bataljoni Druge proletrske su već bili u gradu. Vodili su borbu cijelog dana. Zbog dubine snijega, jačine bunkera i zato što je prostor na sektoru na kom je napadala brigada bio brisan, štab je odlučio da se napadne tek kada padne mrak, a cio dan da se iskoristi za pripremu.

Međutim, ni taj napad nije izvršen kako treba, i to zbog nediscipline nekih boraca iz 2. čete Trećeg bataljona. Plašeći se da ne zalutaju, oni su počeli da se dozivaju i tako su otkrili i sebe i ostale jedinice brigade. Zbog izuzetne jačine vatre iz neprijateljevih bunkera, bataljoni su bili prisiljeni da se povuku na polazne položaje. Jedino je uspio da u grad uđe Drugi bataljon, koji je bio na desnom krilu Druge proletrske, ali u zoru se i on povukao.

Veza sa štabom Druge proleterske brigade uspostavljena je tek desetog uveče. Grad je tada bio uglavnom zauzet, osim nekoliko utvrđenih kuća i bunkera. Zbog toga su u 23 časa Dalmatinci ponovili napad, ali opet bez uspjeha.

Po naredenju štaba divizije, Druga dalmatinska brigada se povukla u selo Kušiće. U borbama za Ivanjicu iz nje je ranjeno 15 drugova. Veliki snijeg i hladnoća bili su glavni uzrok kašnjenja brigade, a nedovoljna saradnja i veza između kolona koje su išle u napad kao i nedisciplina u toku izvođenja napada, bili su osnovni uzrok neuspjeha brigade. Ipak smo se radovali, jer je Druga proleterska izvršila zadatak s prilično uspjeha.

Tih dana je u našu diviziju stigla englesko-američka misija sa potpukovnikom Hadsonom na čelu. Ona je sve do tada bila kod četnika Draže Mihailovića. U grupi je i jedan američki pukovnik. Iz razgovora s njima vidi se da su naklonjeni Draži i njegovom pokretu. Raspoložemo letkom koji su potpisali i četnički komandant Lukačević i potpukovnik Hadson. Sada je Hadson kod nas, a Lukačević ratuje s Nijemcima protiv nas. Članovi misije imaju nekoliko radio-stanica. Sigurni smo da i dalje održavaju vezu sa Dražom i drugim četničkim štabovima, ali im to nijesmo smijeli zabraniti zbog izričitog naredenja Vrhovnog štaba da se s njima korektno postupa. Nekoliko dana kasnije, kada smo bili u Negbini, to mi je potvrdio i sam Hadson, jer je došao da me obavijesti o tome da će nas sutra Račićevi četnici napasti, što se i ostvarilo.

U Negbini smo bili smješteni kod seoskog kafedžije Bošnjakovića. Prisustvovao sam razgovoru koji je domaćin vodio sa Hadsonom oko rakije. Hadson je tražio od njega piće za sebe i ostale članove misije, a kafedžija mu nije htio prodati ni za kakav novac već za zlato. Govorio mu je da zna da ima zlatnika i da će mu samo za njih prodati. Grdio ih

je rekavši im kakvi su oni ljudi kada su čas kod četnika, čas kod partizana, i podsjetio Hadsona i na to da su emisari prije izvjesnog vremena s četnicima bili kod njega u kafani.

U A R M I J A H R. G.
 Štaba II. Dalmatinske KOV brigade
 od 27. januara 1944 god.

5/37
190

I.

Na dan 22. januara 1944. godine, 1. bataljon II. Dalmatinske KOV brigade u borbi sa protiv neprijateljskim jedinjenjima njemačko-četničkih banšina na položaju dijela žrda kod Vrbičaja, uspio je da se naprijetom i neopasano približi neprijateljskom položaju, na kome se nalazilo 70 banšina i 50 četničkih banšina-kasapnika. Ova je najbivša. Svojom anarhijom i enarhijom nastojao izvršio je ovaj bataljon juriti na neprijatelja, koji je bio zavedeno glavne položaje na pravcu našeg nastupanja sa svojim svojim automatskim oružjem. Ovi serovi 1. bataljona pokazali su se u ovoj borbi pravi heroji. Oni su uspjeli u neprijateljske rovove, hvatali njemačke vojnike na gobu, polu rukama hvatali za neprijateljske mitraljeze i strojevnice i bacili ih od njemačkih vojnika. Uspjeli su svojom manevrskom hrabrošću sa neprijatelja brzo likvidirati i da su nanosili štete od 27 metnih i 15-20 ranjenika, zaplijene 2 mitraljeza, 2 strojevnice i veći količinu drugog ratnog materijala. Ovaj bataljon imao je uzme 1 druga lakše ranjena i 1 druga poginulog.

U napred navedenoj borbi učestvovala je i 3. četa 2. bataljona ove brigade, koja se također izvannredno pokazala u borbi, uništila neprijatelju gotitke od 7-8 metnih i 15 ranjenik. Ova četa je zaplijenila u ovoj borbi 1 mitraljez, 1 strojna puška, oko desetok puškar, veći broj amunicije i ostalog drugog materijala. Uništila je neprijatelja 3 zračnika, 1 trikot, oko 150 kom. šabana, i oko 100 kom. ostalog materijala, i još drugog ratnog materijala.

Za napred imijeto hrabre črpanje u borbi i junacke podvige 1. bataljona i 3. čete 2. bataljona ove brigade

P O N O V A K I J U J E T I Q

ove čete 1. bataljona i čete 3. čete 2. bataljona i stavljamo ih na prijaer ovih jedinica ove brigade, da se i one na njih učestvuju i da im služe ovi herojski podvizi na prijaer.

II.

zastavlja se ova naredba svime jedinicama - odjeljenjima ove brigade, i da se pred strojem uspostavi ovi čerice.

K O M A N D A N T Š T A B A

Politički Komesar,
 [Signature]

[Signature]

Još u zapovjesti izdatoj za napad na Ivanjicu, štab divizije je najavio skori povratak u Sandžak. To je neprijatelj osjetio, pa je postao mnogo drskiji i agresivniji. Bugari iz Ivanjice su zajedno sa četnicima 12. januara napali Prvi i Drugi bataljon brigade. Na oba pravca neprijatelj je odbijen, ali se u brigadi povećao broj ranjenih.

U noć između 13. i 14. januara cijela divizija je krenula ka Limu, a neprijatelj nas je neprekidno pratio i uznemiravao. Gotovo na svim pravcima bataljoni su danju vodili borbe s Nijemcima, Bugarima ili četnicima, a noću su se povlačili u određenom pravcu. Takve borbe i pokreti su trajali neprekidno do 21. januara, kada je brigada, preko Dobroselice, stigla u Donju Jablanicu.

Po naređenju štaba divizije, 22. januara ujutro brigada je kao prethodnica divizije krenula prema Bijelom brdu, gdje su se nalazile slabije neprijateljeve snage (oko 100 njemačkih vojnika i oko 200 četnika).

Prvi bataljon, ojačan jednom četom Drugog bataljona, kao prethodnica brigade je neprimjetno izbio na Bijelo brdo i poslije kraće borbe potpuno razbio iznenađenog neprijatelja. Tada je ubijeno oko 30 vojnika, a zaplijenjeno 30 pušaka, jedan mitraljez, jedan automat i 3.000 metaka. Uništena su tri kamiona, jedan teški minobacač i jedan motocikl.

Sve jedinice brigade koje su učestvovalе u ovoj akciji pohvaljene su, posebno komandant Prvog bataljona Dušan Vladušić, zastavnici Stevo Čapić i i Bogdan Sijan i borac Stanko Maksimović, koji je prvi upao na neprijateljeve položaje.

Sljedeći zadatak brigade bio je forsiranje Lima i to na istom mjestu na kom je prije mjesec dana prešla, s tim što se sada išlo u obrnutom pravcu. Po odluci štaba brigade, određena su dva mjesta za prelazak — u Rudom i u selu Sokoloviću — i na oba pravca su upućena po dva bataljona. Forsiranje

na oba pravca je obavljeno u hodu i bez borbe, pošto su se četnici bez otpora razbježali, tako da su sve jedinice brigade 24. januara bile na lijevoj obali Lima, a za njima i ostale brigade divizije. Toga dana je brigada upoznata s naređenjem štaba korpusa da Druga dalmatinska izlazi iz sastava Druge proleterske divizije.

PONOVO U CRNOJ GORI

Početakom februara 1944. godine štab Drugog korpusa je donio odluku o formiranju Primorske operativne grupe u čiji sastav ulaze: Druga dalmatinska i Šesta crnogorska brigada, Prvi bokeljski bataljon i Lovčenski i Nikšićki odred. Zbog toga je krajem januara naređeno da brigada izađe iz sastava Druge divizije i da dođe u rejon Kolašina.

Svi borci i rukovodioci su sa oduševljenjem primili tu odluku, jer su pretpostavljali da će brigada krenuti u Dalmaciju. Istina, bilo im je žao što izlaze iz Druge divizije, pošto su bili u njenom sastavu još od formiranja prvih divizija. Žao im je bilo što ostavljaju Drugu srpsku i Četvrtu crnogorsku, jer su s njima bili u najtežem razdoblju rata — u četvrtoj i petoj ofanzivi.

Tim povodom je štab divizije pozvao štabove svih brigada i komande bataljona Druge dalmatinske radi svečanog ispraćaja. Na tom sastanku je komandant divizije, inače prvi komandant Druge dalmatinske, evocirao sjećanja na borbeni put brigade od njenog formiranja pa sve do tada. Najviše je govorio o njenim čuvenim pobjedama na Neretvi, Drini i Barama na Sutjesci. Na kraju je u ime štaba divizije 1 brigada koje ostaju u njenom sastavu poželio brigadi još više uspjeha u borbama protiv okupatora i njegovih slugu. Komandant brigade Obrad Egić je u ime svih boraca zahvalio brigadama koje ostaju

i štabu divizije na drugarstvu i saradnji, napominjući da će u srcima Dalmatinaca vječito ostati uspomena na zajedničke borbe i na žrtve koje je divizija podnijela u tom razdoblju rata.

Zatim je brigada po velikom snijegu i veoma teškom terenu pošla na marš. Sa sobom je ponijela sve teške ranjenike iz divizije da bi ih predala korpusnoj bolnici i povelu englesku misiju od devet članova, koja je do tada bila pri štabu divizije.

Šestog februara brigada je preko Mojkovca stigla u Kolašin. Na sastanku u štabu korpusa kojem su bili prisutni i članovi štabova svih bataljona, odati je priznanje borcima i starješinama brigade za sve pobjede koje su izvojevali i napor koji su uložili, vodeći borbe od kada su u sastavu Druge divizije. Zatim je saopšteno da će Primorska operativna grupa u prvo vrijeme dejstvovati na teritoriji stare Crne Gore, Boke i sve do Dubrovnika. Zakazana je smotra brigade.

Poslije sastanka je priređena večera u štabu korpusa, kojoj su prisustvovali i članovi štaba Treće divizije. Za vrijeme večere je svirala muzika, i to ona ista što je s brigadom bila na dan njenog formiranja.

Pošto su borci brigade duže vrijeme vodili teške borbe i bili na zamornim marševima bio im je neophodno potreban bar kraći odmor. Intendantura korpusa je učinila sve što je mogla da brigadu obezbijedi hranom, da je snabdje municijom i oružjem, odećom i obućom.

Toga dana je zamjenik komesara brigade uputio izvještaj Centralnom komitetu KPJ o stanju partijske organizacije u brigadi. U njemu se, pored opšte ocjene stanja, daju i broječni podaci za partijsku organizaciju. Iz izvještaja se vidi da je partijska organizacija u to vrijeme imala 269 članova, 51 kandidata i 174 člana Skoja. Zatim se navodi da je od 22. septembra 1943. do 6. februara 1944. godine

u Partiju primljeno 99 novih članova, a da je u isto vrijeme poginuo 21 član. O gubicima članova Partije navodi se još jedan podatak: da je od borbi na Barama iz brigadne partijske organizacije izgubilo život u borbenim okršajima 68 njenih članova.

Zanimljiv je i podatak da su samo u januaru 1944. godine održana 84 sastanka ćelija i partijskih biroa bataljona, kao i veći broj teoretskih časova.

Pored ocjena o političkom i kulturno-prosvjetnom radu, o vojnostručnom uzdizanju, o radu sa omladinom i na terenu, o potrebi omasovljenja brigade i kadrovskim pitanjima data je opšta ocjena da je partijska organizacija u brigadi zdrava i jaka.

Osmog februara u osam časova brigada je stajala postrojena u Kolašinu. Smotru je izvršio komandant korpusa Peko Dapčević. Poslije toga je govorio o borbenom putu brigade i izrazio svoju zahvalnost i priznanje za sve što je brigada do tada učinila i postigla. U ime PK KPJ za Crnu Goru brigadu je pozdravio njegov politički sekretar Blažo Jovanović. On je naglasio značaj bratstva i jedinstva naših naroda i njihove zajedničke borbe za oslobođenje i bolju budućnost.

Već sutradan, po strahovitoj hladnoći i snijegu, brigada je pošla na izvršenje novog zadatka. Nakon trodnevnog napornog marša, stigla je na prostoriju Dobruš — Milevići — Bogumilovići, gdje se razmjestila i odmarala do 18. februara. Taj kratak odmor je iskorišćen u prvom redu za sređivanje brigade u vojnom smislu i politički rad u njoj. Tu je prvi put formirana zaštitna četa štaba brigade, a za partijskog rukovodioca je, takođe prvi put, određena drugarica. To je bila Radojka Solaja. Uspostavljena je veza i sa Šestom crnogorskom brigadom koja je tada bila na prostoriji Cevo — Jabuka — Vilusi. Pod njenu komandu je privremeno stavljena i Druga dalmatinska.

Dvadesetog i dvadesetog prvog februara, brigada se prebacila na prostoriju Markovine — Trešnjevo —

Bata. (Dvije godine ranije, u isto doba godine bio sam s bataljonom na toj prostoriji. Borbe koje smo tada vodili nijesu bile tako teške, mada su vođene gotovo svakodnevno, ali je najveći problem bio glad. Po svemu sudeći, prilike su se umnogome promijenile. Biće veoma žestokih borbi, ali će i hrane biti.)

Prve borbe na tom terenu brigada je vodila sa četnicima. Istina, četnici su u početku napadali samo u manjim grupama. Oni su najviše nasrtali na naše komore i bolnice. Zatim smo se mi počeli pripremati za napad na Grahovo, koje su branili dijelovi 334. njemačkog puka (oko 100 Nijemaca), oko 150 četnika i 50 žandara.

U noć između 26. i 27. februara je, zajedno sa Šestom crnogorskom počelo čišćenje terena u pravcu Grahova, tako da je brigada izbila na položaje Elezov do — Golo brdo. Neposredne pripreme za napad na Grahovo počele su 27. februara, kada su brigadi pridodati Prvi bokeljski bataljon, Drugi bataljon Šeste crnogorske i Drugi bataljon Nikšićkog odreda. Izdata je i zapovijest da napad počne 29. februara u 22 časa.

Međutim, neprijatelj nije mirovao. Crnogorski četnici (njih oko 4.000) već 27. februara su pošli iz Cetinja, Podgorice i Danilovgrada, a hercegovački četnici, (oko 1.300) od Trebinja s namjerom da zajedno sa dijelovima 334. njemačkog puka unište jedinice Primorske operativne grupe. Jedna od četničkih kolona, koja se sastojala od oko 1.300 ljudi, izbila je tih dana kod Ceva, zbog čega je štab brigade morao uputiti na taj pravac dio snaga predviđenih za napad na Grahovo.

Situacija očevidno nije bila sazrela za to da se preduzme napad na Grahovo, ali pošto štab brigade nije tada imao sve te podatke on se odlučio za izvođenje napada.

Zbog toga što su neki bataljoni zakasnili, napad nije počeo jednovremeno, pa je i rezerva morala

prije vremena biti uvedena u borbu. Pored toga, dva bataljona koja su bila u napadu morala su da se okrenu i da se obrnutim frontom sudare sa jednom kolonom talijanskih fašista koja je hitala u pomoć grahovskom garnizonu. Zbog svega toga napad nije uspio, i bataljoni su se vratili na polazne položaje.

Ponovni napad, predviđen za noć između 2. i 3. marta, nije izveden zbog toga što su primljeni podaci da se Nijemci i četnici približavaju Trešnjevju, gdje su bili svi pozadinski dijelovi brigade, te su u tom pravcu hitno upućena tri bataljona. U međuvremenu je neprijatelj upao u selo Batu.

Prema Čevu i Bati bili su dva bataljona brigade, jedan iz Šeste brigade, Prvi bokeljski bataljon, Lovčenski i Zetski odred. Napad je počeo 4. marta u 21. čas. Naše jedinice su tako snažno udarile da je neprijatelj potpuno ošamućen, iznenađen i razbijen. Zarobljeno je 105 četnika, među kojima su bila i dva kapetana bivše jugoslovenske vojske, a bilo je i mnogo mrtvih i ranjenih. Zaplijenjeno je 80 pušaka, 2 puškomitraljeza i dosta municije. Naši gubici bili su: tri mrtva i sedam ranjenih.

To je bio posljednji ozbiljniji pokušaj crnogorskih četnika da poprave svoju bezizlaznu situaciju. Mobilisali su sve što su mogli, čak i starce, i prisilno ih, uz pomoć Nijemaca, doveli na položaj. U njihovim redovima su bili i duševni bolesnici. Jednog takvog lično sam poznao, jer je bio rodom iz mog sela. Svako ga je znao kao umno poremećenog čovjeka. Jedno vrijeme je živio kao čobanin, a zatim je prešao u grad, gdje je kao nosač radio. I njega su mobilisali i doveli na položaje. Poginu., je u toj borbi — jedini četnik iz moga sela.

Poslije te borbe Druga dalmatinska je stekla velik ugled u crnogorskom narodu. Pričalo se a i danas se priča da takvih junaka nijesu nikada vidjeli. I ne samo što su bili za primjer po junaštvu već i po odnosu prema narodu i narodnoj imovini. Stoga

je brigada stekla ogromnu popularnost i velik ugled. Kasnije mi je jedan prisilno mobilisan starac koji je učestvovao u toj borbi pričao o tome kako je bježao pred Dalmatincima. Kada je čuo da mu neka partizanka viče »Pridaj se«, on joj je onako za sebe odgovorio da je »pridao« što je mogao i da brže ne može bježati. Takvih i sličnih priča bilo je mnogo (a i danas se od starijih ljudi i žena veoma često može čuti da za nekoga kažu: »potuče ga kao Dalmatinci četnike na Bati ili u Cuce«).

Poslije tih uspjeha brigada se upućuje ka Grahovu. Osmog marta uveče ponovo ga napada. Ponavljaju se iste greške u pogledu prikupljanja i počinjanja napada. Pojedini bataljoni ponovo zakašnjavaju, te ni uspjeha nema. Štab brigade je suviše uporan, i napad se ponavlja sljedeće noći, ali se ponovo doživljava neuspjeh. Bilo je očividno da brigada nema dovoljno iskustva u zauzimanju većih i dobro utvrđenih naseljenih mjesta kakvo je bilo Grahovo, te zato nije trebalo da bude toliko uporna. Pored toga oružje brigade se nije moglo uspješno »nositi« s neprijateljevim utvrđenjima i bunkerima. Tako je Grahovo ostalo u neprijateljevim rukama sve do 21. oktobra, kada je konačno oslobođeno.

U napadima na Grahovo je poginuo i najbolji komandir čete Ilija Vranješ, koji se gotovo u svakoj borbi isticao hrabrošću i umješnošću.

Po naredjenju štaba Primorske operativne grupe, brigada i snage koje su joj pridodate podijeljene su u dvije grupe. Jedna grupa je sastavljena od dva bataljona brigade i Prvog i Drugog bokeljskog bataljona. Ona odlazi na prostoriju Broćanac — Vilusi da zatvori pravce od Grahova, Trebinja i Bileće. Drugu grupu su sačinjavala dva bataljona Druge dalmatinske i jedan bataljon Prve dalmatinske brigade, koji je još od bitke na Sutjesci ostao sa Desetom hercegovačkom brigadom. Taj je bataljon bio brojno veoma slab (imao je samo 101 borca). Ta je

grupa dobila zadatak da sa prostorije selo Grahovac — Bojanje brdo vrši pritisak na grahovski garnizon i da ga drži u blokadi.

Na toj teritoriji su obje grupe ostale do 29. marta. Tada je brigada upućena na komunikaciju Nikšić — Danilovgrad, s tim što je jedan bataljon ostavila na pravcu Nikšić — Vilusi.

Toga dana je brigada primila od štaba korpusa prvu veću grupu boraca za popunu. Stiglo je 150 Crnogoraca, koji će se od tada boriti u redovima Druge dalmatinske brigade isto onako kao što je velik broj Dalmatinaca još 1942. godine došao kao popuna Četvrtoj crnogorskoj i u njoj ostao do kraja rata.

Prvog aprila je brigada imala 915 boraca i starješina, a od oružja: 684 puške i 59 mitraljeza i puškomitraljeza.

Od 2. do 10. aprila brigada je čvrsto držala u svojim rukama komunikaciju Nikšić — Danilovgrad. Za to vrijeme je vodila dvije značajne borbe: Drugi bataljon kod sela Stubice — sa četnicima, a Treći bataljon kod Bogomilovića — s Nijemcima i četnicima, i to na oba mjesta veoma uspješno. Naročito je bila teška borba kod sela Bogomilovića. Tu je poginuo i komandant bataljona Jovo Četnik.

U napadu na Danilovgrad, izvedenom 10. aprila uveče, pored Šeste crnogorske brigade učestvovala su dva bataljona Druge dalmatinske. Međutim, i u tom napadu su se ispoljile slabosti kojih je bilo i prilikom izvođenja napada na Grahovo. Neprijatelj nije iznenađen, a, uz to, slabo sadejstvo i nejednovremeni početak napada glavni su uzroci neuspjeha. Napad je ponovljen u noć između 11. i 12. aprila, ali bez uspjeha. Dakle, bilo je neophodno potrebno izvući zaključak da se nešto mora mijenjati u načinu izvođenja napada na dobro utvrđena naseljena mjesta. Mislim da je najveći nedostatak bio nemanje

artiljerije, ali i nedovoljno iskustvo tih naših jedinica u takvim borbama.

Pošto je odbranio Danilovgrad neprijatelj je riješio da oslobodi komunikaciju prema Nikšiću. Zato je 17. aprila izvršio ispad iz Nikšića i napao položaje Drugog bataljona kod Stubice, ali je poslije kraće borbe odbijen.

Sljedećeg dana su dvije jače kolone neprijateljeve pošle iz Nikšića i Danilovgrada u susret jedna drugoj. Kolonu iz Nikšića (400—500 Nijemaca) sa artiljerijom zaustavili su i natrag odbacili Prvi i Drugi bataljon, a kolonu iz Danilovgrada, (oko 700 Nijemaca i četnika) zaustavili su Treći i Četvrti bataljon, ali kada se spustila noć bataljoni su se izvukli ka selu Dobrušu, i to po naređenju štaba brigade. Sjutradan su mnogo jače njemačke snage ponovile napad iz Nikšića, te su se i ta dva bataljona poslije cjelodnevnih borbi morala povući.

Poslije tih borbi brigada se nekoliko dana odmarala, a zatim je, sve do 6. maja, učestvovala u blokadi Nikšića, kada se zbog jačeg pritiska neprijatelja pravcem Cetinje — Grahovo prebacila u rejon Vilusi — Grahovo.

Vilusi su malo mjesto na raskrsnici puteva koji povezuju Nikšić, Grahovo, Trebinje i Bileću, te je bilo važno držati to mjestašće jer je to značilo onemogućiti saobraćanje između garnizona u ta četiri gradića.

Punih pet mjeseci neprijatelj je pokušavao da te komunikacije raščisti, ali u tome ni jednom nije uspio.

Zbog toga je u tom trenutku i Druga dalmatinska stigla na taj prostor, i njene osnovne snage su zatvorile pravce prema Trebinju i Grahovu.

Odmah po dolasku bataljoni brigade su očistili Donju i Gornju Lastvu i Nudo, odakle su četnici pobjegli u Trebinje.

U maju je neprijatelj pet puta pokušao da oslobodi komunikaciju Trebinje — Grahovo, ali uvijek bez uspjeha. Najteža borba se vodila 29. maja, kada je jedna kolona Nijemaca i ustaša napala na položaje Trećeg bataljona. Poslije dvodnevnih borbi, Četvrti bataljon je smijenio Treći. Međutim, neprijatelj je iskoristio trenutak njihova smjenjivanja i tada zauzeo naše položaje. Bataljon se uz prilično teške gubitke povukao na sljedeće položaje, na kojima je neprijatelj protivnapadom zaustavljen.

Najbolje izvedena akcija u to vrijeme bila je ona koju je izveo Prvi bataljon. Čim se u njemu saznalo da se jedna njemačka kolona kreće pravcem Gruda — Grab — Trebinje, postavio je zasjedu kod sela Mrcine. To je bilo u noć između 27. i 28. maja. U svanuće je čelo kolone upalo u zasjedu. Potpuno iznenađeni, njemački vojnici su se, poslije veoma kratkotrajnog pružanja otpora, u neredu i uz znatne gubitke razbježali. Bataljon je zaplijenio 2 teška minobacača, 2 mitraljeza, 3 mašinke, 3 pištolja i dosta municije, a jedan kamion je uništen. Zato što je dobro izveo tu akciju bataljon je pohvaljen od štaba brigade.

U HERCEGOVINI

Da bi se proširila slobodna teritorija na granici između Crne Gore i Hercegovine, brigadi je naređeno da dva njegova bataljona i pridodat mu bataljon Dvanaeste hercegovačke brigade oslobode Bileću. Napad je izveden 31. maja uveče, ali Bileća nije oslobođena. Bataljoni su se povukli na polazne položaje. U borbi su poginuli komandir čete Budimir Jelić, koji je bio predviđen za zamjenika komandanta bataljona, i komesar čete Blaž Amidžić.

Ponovni napad, predviđen za 1. jun uveče, nije izveden, i to zbog toga što je iz Trebinja pristiglo pojačanje garnizonu u Bileći.

U međuvremenu su u brigadi počeli partijski kursevi. Tih dana je kurs završilo 20. drugova, a zatim je počeo novi, za četne rukovodioce i vodne delegate.

Prvog juna u brigadi je bilo 910 boraca i starješina, a naoružanje se uglavnom, sastojalo od pušaka i puškomitraljeza. Od teškog oružja brigada je imala samo četiri minobacača. To je bilo veoma malo, osobito za vođenje borbe za dobro utvrđena naseljena mjesta.

Gotovo cijelog juna brigada je bila na granici između Hercegovine i Crne Gore, odakle je povremeno dejstvovala ka Trešnjevu, Grahovu, Bileći i Trebinju. U to vrijeme u brigadu stupa 30 novih boraca iz okoline Cetinja i Dubrovnika, a iz brigade odlazi u novoformirane dalmatinske jedinice 50 rukovodilaca na različite vojne i političke dužnosti. To su uglavnom stari i iskusni borci i starješine koji su u brigadi bili od njenog formiranja, i njihovo iskustvo svakako će dobrodoći jedinicama u koje budu raspoređeni.

Prvi put otkako se našla na tom terenu, brigada je 24. juna izvela akciju na neprijateljeva uporišta duž puta. Trebinje — Bileća. U akciji su učestvovala četiri bataljona brigade i Prvi bataljon Seste crnogorske. Onako kako su to u više prilika do tada činili, bataljoni su se vješto prebacili preko Trebišnjice i jednovremenim izvođenjem udara na uporišta na komunikaciji razbili neprijatelja. Sljedeće noći su se vratili na polazne položaje.

Pošto je situacija u okolnim garnizonima bila takva da brigada nije mogla samostalno pristupiti likvidaciji ni jednog od njih, sljedećih 15 dana je iskorišćeno za izvođenje vojno-političke nastave i za davanje priredbi po selima.

Tri bataljona brigade su 14. jula napala neprijatelja koji je držao položaje Orahovac — Vlaški Do. Međutim, neprijatelj je, od Grahova, pošao u napad

nešto ranije, te se jedan bataljon morao okrenuti i stupiti u borbu, dok su dva bataljona produžila put u određenom pravcu. Uspjeh je postignut na oba pravca, ali se pogriješilo u tome što potučeni i razbijeni neprijatelj nije dalje gonjen već mu je omogućeno da se ponovo sredi i da posjedne nove položaje.

U tim borbama je poginuo zastavnik Vinko Bedalov, a teško je ranjen komandir čete Jozo Marinković.

I sljedećih nekoliko dana bataljoni su bili veoma aktivni. Tako je Peti bataljon razbio četnike kod sela Necvijeća, a zajedno s Trećim je očistio Lastvu. Odmah poslije toga Treći bataljon je napao Nijemce u rejonu sela Kovačića i nanio im znatne gubitke — 16 vojnika im je poginulo.

Dvadeset šestog jula je u brigadu stigla veoma radosna vijest: odlukom Vrhovnog štaba brigadi se dodjeljuje naziv — Druga proleterska dalmatinska narodnooslobodilačka udarna brigada. Taj naziv joj je dodijeljen zato što je postigla ogromne uspjehe u gotovo svim borbama za protekle dvije godine.

Dakle, Dalmatinci sa Neretve, Drine i sa Bara više Sutjeske postali su proleterci. To je velika nagrada i veliko priznanje vrhovnog komandanta brigadi. Svi pripadnici te jedinice, mađa su i do tada sebe smatrali proleterima, sa neopisivim oduševljenjem su primili vijest. U isto vrijeme su znali da ubuduće moraju biti još bolji jer je naziv — proleterska brigada u našoj borbi veoma mnogo značio. Neprijatelj je morao osjetiti da su to proleterci.

O svemu tome bilo je mnogo govora na svim sastancima u štabu brigade i po bataljonima, a osnovni zaključak je bio da su naziv »proleterska« zaslужili, ali da ga treba u svakoj prilici, kako u borbi tako i van nje, opravdati i s ponosom nositi.

Tom prilikom brigada je i odlikovana: dodijeljen joj je Orden narodnog oslobođenja.

To su svakako bila veoma velika priznanja. Ona su i jedinicu i svakog njenog pojedinca obavezivala, čega su svi borci brigade bili potpuno svjesni, te su bili riješeni da to opravdaju.

Početak avgusta iz Trebinja, Grahova i Nikšića neprijatelj preduzima koordiniranu ofanzivu radi razbijanja naših snaga, ovladavanja komunikacijom i raskrslanicom puteva u Vilusima.

Najprije je počeo napad od Trebinja. Oko 600 Nijemaca je sa artiljerijom napalo na položaje Prvog bataljona i primoralo bataljon da se povlači. Tek kada mu je upomoć stigao Peti bataljon, neprijatelj je zadržan.

Šestog avgusta je i neprijatelj iz Grahova krenuo i napao na položaje Prvog i Drugog bokeljskog bataljona. Te jedinice su bile prinuđene da se pod borbom povlače.

U takvoj situaciji štab brigade donosi odluku da glavne snage brigade najprije razbiju njemačku kolonu koja je nastupala od Trebinja. Napad je izvršen u noć između 9. i 10. avgusta. Poslije jednodnevne borbe neprijatelj je prinuđen da se povuče prema Trebinju.

Toga dana je i iz Nikšića krenula kolona neprijatelja prema položajima Trećeg bataljona. Poslije duže i veoma oštre borbe kolona je zadržana, a zatim je primorana da se povuče.

Saznavši za neuspjeh Nijemaca koji su išli od Trebinja i Nikšića, kolona koja je nastupala od Grahova vratila se. Tako je propao i taj — do tada najozbiljniji — pokušaj neprijatelja da razbije naše snage na tom terenu i da obezbjedi slobodno kretanje između garnizona.

U tim borbama je neprijatelj pretrpio prilično teške gubitke: 114 Nijemaca i četnika je poginulo, zaplijenjena su dva puškomitraljeza, dve radio-stаницe, dosta pušaka, municije i opreme. Zarobljen je jedan njemački oficir.

Brigada je ostala bez tri borca, a deset je ranjeno. U borbama su se istakli Treći i Četvrti bataljon, te su i pismeno pohvaljeni.

Ubrzo poslije tih borbi vođenih na položajima prema Trebinju na našu stranu je prešlo 29 ruskih zarobljenika koji su bili u 369. njemačkoj diviziji. Među zarobljenicima je bilo 10 oficira. Kako su sami izjavili, Nijemcima to nije bilo poznato, te su i njih (oficire) smatrali običnim vojnicima.

Ispričali su nam da su bjekstvo pripremali više mjeseci, ali da im se prilika za to tek sada ukazala. Kada su počeli da bježe poubijali su tri njemačka oficira i stražare. Sa sobom su donijeli 4 puškomitraljeza, 8 automata, 21 pušku, 6 pištolja i 150 ručnih bombi.

Pošto su nas obavjestili o Nijemcima u Trebinju, izjavili su da žele da stupe u brigadu, da bi se borili protiv Nijemaca. To im je omogućeno. Ravnomjerno su raspoređeni u sve bataljone brigade, a ubrzo su pošli u borbe protiv Nijemaca.

Tih dana je u štabu brigade razrađen plan akcije svakog bataljona, jer bi pasivno držanje položaja ohrabrilo neprijatelja da preduzme novu ofanzivu. Tako su 24. avgusta Četvrti i Peti bataljon razbili neprijatelja u rejonu sela Grahovac — Zakurjaj, i prisilili ga da odstupi u Grahovo. Drugog septembra su dva bataljona učestvovala u izvođenju demonstrativnog napada na Nikšić, a istog dana su druga dva bataljona ušla u Lastvu.

DEJSTVA U POPOVOM POLJU I KONAVLJU

Odlukom štaba Primorske operativne grupe Drugi i Peti bataljon brigade su pod komandom zamjenika komandanta Bruna Vuletića 6. septembra upućeni prema Popovom polju i Konavljju. Osnovni zadatak te grupe je bio da prisustvom na tom terenu

i likvidiranjem manjih neprijateljevih posada što je moguće više razvuče neprijatelja i u tom pravcu.

Nepримjetno, bez borbe, bataljoni su se prebacili preko Trebišnjice i ceste Trebinje — Bileća, i 13. septembra stigli u Popovo polje.

Već sutradan je Drugi bataljon napao na selo Šćenicu. U selu je bilo oko 500 Nijemaca i Talijana, čiji je zadatak bio da obezbjeđuju komunikaciju Dubrovnik — Metković. Mada napad nije u potpunosti uspio i mada selo nije zauzeto, ipak je iznenađan dolazak partizana u taj kraj uznemirio neprijatelja i natjerao ga da iz drugih krajeva dovlači pojačanja. Zbog toga su ta dva bataljona sve do 23. septembra dejstvovala odvojeno. Oni su, uglavnom čistili sela od manjih neprijateljevih grupa, a toga dana su zajedno napali na željezničku stanicu Poljice na pruzi Mostar — Dubrovnik. Posada stanice gotovo nije ni pružila otpor — razbježala se, a bataljoni su uništili prugu i stanična postrojenja.

Drugi bataljon se 28. septembra spustio gotovo do samog mora i u zasjedi dočekaо njemačku kolonu koja se kretala od Dubrovnika ka Osojniku. Dolazak partizana i na taj teren bio je veliko iznenađenje za neprijatelja. Poslije veoma kratke borbe kolona je potpuno razbijena. Poginulo je 11 i zarobljeno sedam neprijateljevih vojnika. Zaplijenjeno je 14 pušaka, tri puškomitraljeza, 30 ručnih bombi i 2.500 metaka.

Sljedeća zasjeda je postavljena na drumu Dubrovnik — Metković. To je bilo 9. oktobra. Zasjedu su postavili jedna četa Drugog bataljona i četa Dubrovačkog odreda. I tom prilikom je neprijatelj potpuno iznenađen. Uništena je kolona od sedam kamiona. Kamioni su zapaljeni, a sedam Nijemaca je zarobljeno. Zaplijenjeno je dosta hrane i municije, ali zbog veoma brze intervencije jakih neprijateljevih snaga od Dubrovnika nije bilo moguće sve evakuisati.

Nekoliko dana kasnije bataljon je napao na selo Orahov Do, u kome je bilo nešto Nijemaca i 80 ustaša. Odmah zatim se prebacio u rejon sela Grkovca da bi blokirao garnizone u Risnu i Ledenicama.

Od 1. do 23. oktobra Peti bataljon je dejstvovao između Popovog polja i Jadranskog mora i vodio manje borbe s neprijateljem. Neophodno je potrebno reći nešto više o događaju od 13. oktobra.

Toga dana je jača neprijateljeva kolona izvršila ispad od Trstena i Orašca, ali je poslije veoma žestoke borbe bila primorana da se povuče. Zanimljivo je i to što je u toj borbi poginuo, kao borac brigade, i jedan Nijemac, koji je prije nekoliko dana bio pobjegao iz svoje jedinice i priključio se borcima Petog bataljona. Bio je partizan samo nekoliko dana, ali je ipak časno poginuo u prvoj borbi protiv fašista s petokrakom zvijezdom na njemačkoj kapi.

Bataljon se zatim prebacio prema Mokrinu da bi sa Drugim bataljonom blokirao neprijatelja u Risnu i Ledenicama.

Tako se završilo potpuno samostalno dejstvo dva bataljona brigade. Za 45 dana oni su izvršili sve ono što se od te grupe očekivalo. Neprijatelj je razvučen pošto je i ta teritorija za njega postala nesigurna. Pored toga, i akcije — koje su izvedene potpuno na partizanski način — sasvim su uspjele. Narod tog kraja je vidio našu vojsku, čiji je uticaj na stanovništvo bio ogroman. Samo u tom kratkom roku u bataljone je s tog terena stupilo više od 100 novih boraca.

OSLOBOĐENJE BILECE I TREBINJA

Ostala tri bataljona brigade zadržala su se u širem rejonu Vilusa. Počeo je pucati обруč koji su zatvarali okolni neprijateljevi garnizoni. Najprije je popustio nikšićki garnizon. Poslije šestodnevnih veo-

ma teških borbi s neprijateljem, Šesta crnogorska brigada i Nikšički odred su, 18. septembra, oslobodili Nikšić.

Došlo je vrijeme da se jače snage usmjere i na okolne garnizone. Stvoreni su uslovi i za neposredno sadejstvo sa jedinicama Dvadeset devete hercegovačke divizije, koje su se tih dana uputile prema Trebinju i Bileći. Stoga je brigadi dat zadatak da formira dvije kolone za napad: jedna da nastupa prema selu Zupcima kako bi sadejstvovala jedinicama Dvadeset devete divizije, a druga između Grahova i Crkvica. Određeno je da desnu kolonu sačinjavaju tri bataljona koja su bila prinuđena da se zaustave pred veoma jakim neprijateljem. Naša namjera je bila da što više neprijateljevih snaga privučemo na sebe kako bismo Dvadeset devetoj diviziji olakšali da se kreće i da izvrši zadatak (ona je u međuvremenu bila usmjerila svoje brigade prema Bileći i Trebinju).

Lijeva kolona (dva bokeljska bataljona) izbila je 25. septembra na komunikaciju Grahovo — Crkvice. Toga dana uveče dvije hercegovačke brigade počinju napad na Bileću i oslobađaju je 2. oktobra.

Sada je na redu bilo Trebinje. Branili su ga jedan ojačani bataljon 369. njemačke divizije, jedna četa 9. domobranske brigade, četa muslimanske milicije, tenkovska četa, divizion artiljerije i četnički Trebinjski korpus.

Prema planu štabova Dvadeset devete divizije i Primorske operativne grupe, hercegovačke brigade su nastupale prema gradu sa sjevera i zapada, a tri bataljona Dalmatinaca napadala su s juga.

U noć između trećeg i četvrtog oktobra bataljoni brigade su izbili na položaje Arslanagića-most — Golo brdo, tri do četiri kilometra od grada.

Sutradan oko deset časova stigla je u štab Prvog bataljona grupa aktivista iz grada i, pored ostalog,

saopštila da je neprijatelja zahvatila panika i da se užurbano priprema za odstupanje ka Dubrovniku. Dva sata kasnije Nijemci su počeli da pale pojedine zgrade u gradu, i srušili su most na Trebišnjici. To je bio znak da bataljoni ne čekaju noć već da odmah napadnu na grad. U isto vrijeme se čula veoma žestoka borba na položajima Četrnaeste hercegovačke brigade u rejonu sela Dražinog dola, gdje je neprijateljeva prethodnica pokušavala da se probije ka Dubrovniku.

U prvim popodnevnim časovima Prvi bataljon je upao u grad, a Četvrti je zauzeo željezničku stanicu i tu se kraće vrijeme zadržao zbog toga što je most na Trebišnjici bio srušen. Nešto kasnije su, s raznih strana, u grad upali i bataljoni hercegovačkih brigada. Neprijatelja je obuzela panika. Neki su pokušavali da pobjegnu na razne strane, a drugi su se povukli u kasarnu i odatle produžili da daju otpor.

U noć između 4. i 5. potpuno je blokirana kasarna, a ujutro je Nijemcima upućen poziv da se predaju. Međutim, njihov odgovor je bio negativan pošto je njemački komandant bio siguran u to da će mu iz Dubrovnika stići najavljena pomoć. A šta se s tim u vezi desilo? Toga dana poslije podne iz Dubrovnika je krenuo jedan bataljon njemačke 369. divizije, prema Trebinju, ali su ga kod sela Duži odbili dijelovi Četrnaeste brigade.

Cijelog petog oktobra i cijele noći između tog i sljedećeg dana vođene su žestoke borbe sa opkoljenim neprijateljem, koji je tek 6. oktobra ujutro presta da pruža otpor nakon čega je Trebinje oslobođeno.

Na sektoru napada Druge dalmatinske brigade zarobljeno je oko 200 njemačkih vojnika i zaplijenjena je ogromna količina ratnog materijala.

Iz brigade su četiri borca poginula, a 10 je ranjeno. Poginuli su zamjenik komandira čete Barin

Karmelo, koji se među prvima probio u grad, i komandiri vodova Dušan Vujić, Pero Cvetković i Nikola Jokić.

Zato što su uspješno izveli akciju i junački se držali u oslobađanju Trebinja štab brigade je pohvalio Prvi i Četvrti bataljon.

Ukupni neprijateljevi gubici u Trebinju (u ljudstvu) bili su: oko 350 mrtvih i oko 250 ranjenih i zarobljenih.

Odmah pošto je oslobođeno Trebinje štab korpusa upućuje Dvadeset devetu diviziju prema Dubrovniku, a jedinice Primorske operativne grupe ka Boki Kotorskoj.

Druga dalmatinska brigada, bez dva bataljona, uputila se prema komunikaciji Dubrovnik—Herceg-Novi, gdje 12. oktobra napada neprijateljeve posade na odsjeku Gruda—Čilipi. U zoru 17. oktobra, Treći bataljon oslobađa Cavtat. Pošto je oslobodio Mline, taj bataljon produžuje ka Dubrovniku, koji su brigade Dvadeset devete divizije napale 16. oktobra i poslije dva dana borbi oslobodile. Kada je oslobođen Dubrovnik, Treći bataljon je ostao u njemu kao posadna jedinica, a Prvi i Četvrti bataljon oslobađaju Čilipe, Grudu i Donje Vodovode.

Tih dana je prilikom novih boraca u brigadu bio veoma veliki, tako da je 1. novembra ona imala 1.475 boraca i starješina. I u pogledu naoružanja jedinica je stajala mnogo bolje: imala je 1.063 puške, 92 puškomitraljeza, 14 teških mitraljeza, 11 minobacača, dovoljno municije i opreme.

U brigadu su se vratila i dva bataljona koja su još od 8. septembra djelovala kao samostalna grupa u Popovom polju i Konavljama i orijentisala su se prema komunikaciji Risan—Grahovo. U izgledu je bilo da se, sada kompletna, brigada uputi prema Boki Kotorskoj.

BORBE ZA OSLOBOĐENJE BOKE KOTORSKE

Pošto su crnogorske brigade 21. oktobra oslobodile Grahovo Druga dalmatinska je upućena prema Risanu. Risan i Ledenice bili su dva veoma jaka i dobro utvrđenja uporišta u Boki Kotorskoj. Branile su ih veoma jake snage: Drugi bataljon 334. njemačkog puka i dva bataljona talijanskih fašista, s pukovskim ojačanjima, a sedmog novembra su im upućena i pojačanja: Prvi bataljon 334. puka, 13. i 14. štabna četa. bataljon »Crnih košulja« i 3. divizion 222. artiljerijskog puka.

Borbe brigade s tako jakim i dobro utvrđenim neprijateljem počele su 26. oktobra i trajale, s kraćim prekidima, sve do 22. novembra. Ni tom prilikom brigada nije imala svoju artiljeriju, mada je pred njom bio veoma jak i dobro utvrđen neprijatelj. Iako je izvodila noćne napade kako bi se približila utvrđenjima i likvidirala ih, nije uspjela. Neprijatelj je na svim prilazima utvrđenjima i neposredno oko njih postavio protivpješadijske mine, tako da je po eksplozijama mina uvijek otkrivao pravac našeg napada i to dokle su stigli naši bataljoni. Prema tome, o postizanju iznenađenja nije moglo biti ni riječi. U noćnim napadima bataljoni su uspijevali da upadnu u Risan, ali utvrđenu zgradu bolnice nijesu mogli likvidirati.

Dalmatincima su stigla u pomoć i dva bataljona iz Bokeljske brigade, što je neprijatelj, odmah osjetio, te je već sljedećeg dana i on dovukao pojačanje.

Motiv za pružanje tako žilavog otpora, za tako upornu odbranu tih uporišta štab brigade nije mogao da razumije. Tek kasnije, kada se počeo izvlačiti njemački 21. korpus, bilo je jasno da je jedan dio njegovih snaga trebalo da se izvuče tim pravcem.

Dva bataljona Bokeljske i jedan bataljon Druge dalmatinske brigade 16. novembra su počeli do tada najjači napad na utvrđenje Ledenice. U međuvremenu su im pridata dva brdska topa, koji su veoma

korisno upotrebljeni. U jednom trenutku neprijatelj je istakao bijelu zastavu i borba je prestala, ali kada su se naši borci približili, zastave je nestalo i vatra je ponovo otvorena. Ta varka neprijatelju nije mnogo koristila u pogledu krajnjeg ishoda borbe, ali mi smo nepotrebno izgubili jedan broj boraca. Tek 18. novembra u 14. časova posada je kapitulirala. Zarobljeno je 355 njemačkih vojnika, 145 ih je poginulo, a oko 190 ranjeno. Zaplijenjeno je: 2 topa od 105 mm, 5 minobacača, 34 mitraljeza, 380 pušaka, 37 mašinki, 34 pištolja i druga oprema. I naši gubici su bili veoma veliki: iz Bokeljskih bataljona je 37 boraca poginulo i 71 je ranjen, a iz Druge dalmatinske 12 je poginulo i 29 ranjeno.

U noć između 21. i 22. novembra dva bataljona brigade izvela su posljednji napad i na Risan. Neprijatelj je razbijen, i u neredu se povukao u Kotor. Zarobljen je njemački komandant garnizona sa nekoliko vojnika. Goneći neprijatelja, naše jedinice su već istoga dana oslobodile i Kotor. Jednovremeno se jedna naša četa iskrkala i oslobodila Tivat. Na taj način je Bokokotorski zaliv bio potpuno oslobođen, a ostaci neprijateljevih snaga odstupili se prema Budvi.

U svim tim borbama vođenim u Boki Kotorskoj 59 boraca brigade je poginulo i 136 ranjeno. Gotovo polovina ranjenih nastradala je od nagaznih protivpješadijskih mina.

Po naredenju Vrhovnog štaba, brigada je 28. novembra stigla u Dubrovnik na odmor. Njeni borci su bili prvi gosti koji su stigli na odmor u slobodan Dubrovnik. Ponekad i u ratu ima odmora, i on je zaista neophodno potreban. U miru se ljudi redovno koriste odmorom, ali stručnjaci govore o neophodnosti odmora i u ratu. Da, u ratu je odmor kudikamo potrebniji, samo ga treba veoma pametno planirati i obavezno se njime koristiti. Pa zar se moglo naći ljepše mjesto za odmor naših, dalmatinskih boraca! Divan grad, ali bijaše veoma hladno more. Ipak su se po-

jedini borci malo bućnuli u vodu, prosto da se okvase i da osjete ukus davno ostavljenog mora. Drugi su, opet, iskoristili slobodno vrijeme da bace udicu parangal ili »mrižu«. Dosadilo je kozje i ovčje meso, pa se trebalo malo ribom zasladiti.

Odmor je iskorišćen za sređivanje brigade, za smotre, uvježbavanje novih boraca, za izvođenje školskih gađanja kako bi ljudi što bolje upoznali svoje oružje. Dato je i dosta priredbi i održani su mitinzi za građane Dubrovnika. U prisustvu građana svečano su predata odlikovanja najboljim borcima.

U brigadu su u to vrijeme neprekidno stupali novi borci, tako da je ona 1. decembra imala 2.123 borca i starješine. Od naoružanja joj je i dalje nedostajala samo artiljerija.

U MOSTARSKOJ OPERACIJI

Po naređenju štaba Devete divizije, u čiji sastav je brigada ušla odlukom Vrhovnog štaba, borci su 31. decembra napustili Dubrovnik i krenuli pravcem Metković—Ljubuški.

Na dan polaska brigada je imala 2.363 borca i starješine, a od naoružanja 1.468 pušaka, 190 automata, 26 teških mitraljeza, 203 puškomitraljeza, 9 teških i 18 lakih minobacača.

U brigadi je bilo 1.724 Hrvata, 245 Srba, 108 Siptara (u podacima stoji »Muslimana«, koji su došli kao popuna iz zapadne Makedonije), 101 Crnogorac, 18 Slovenaca, 151 Talijan, 14 Rusa i 2 Nijemca. S pravom se može reći da je brigada bila jedinica mnogonacionalnog sastava, jer je u njoj bilo pripadnika osam nacija, što je i bilo obilježje naših proleterskih jedinica. Po socijalnom sastavu brigada je ovako izgledala: 810 radnika, 1.208 seljaka, 270 intelektualaca i đaka i ostalih zanimanja — 75.

Prvi put brigada se koristi vozom kao prevoznim sredstvom; njime se prebacila od Huma do Gabele, odakle borci produžuju pješke i u Ljubuški stižu 3. januara.

Prvo naređenje štaba Devete divizije brigada je primila u noć između 5. i 6. januara 1945. godine, a ticalo se određivanja šireg razmještaja brigade na prostoriji Posušje i prema Širokom Brijegu.

Garnizon u Širokom Brijegu bio je veoma jak i dobro utvrđen, a gotovo svi prilazi njemu bili su opasani bodljikavom žicom i minskim poljima. U uporištu je bilo 700 Nijemaca, 500 ustaša, 400 milicionara, a u Rakitnom oko 500 milicionara.

Na prve akcije koje je brigada izvela prema Širokom Brijegu i Mostaru neprijatelj iz tih mjesta — garnizona je veoma oštro reagovao. Počinju dugotrajne i veoma teške borbe u širem rejonu Širokog Brijega. Posebno teške borbe, borbe s mnogo jačim neprijateljem, vođene su od 18. do 23. januara. Iz stroja bataljona je izbačen veoma velik broj boraca pošto je neprijatelj bio mnogo nadmoćniji i pošto je napadao gotovo sa svih strana. U tim borbama su poginuli i komandant Petog bataljona Vinko Novak, komandir mitraljeske čete Nikola Vetman i mnogi drugi borci i starješine.

U isto vrijeme je neprijatelj iz Mostara izvršio ispad dolinom Neretve i upao u Čapljinu i Ljubuški, zbog čega je brigadi naređeno da se povuče dublje prema Posušju.

Desno je bila Treća brigada Devete divizije.

Dvadeset devetog januara je štab korpusa izdao naređenje da počne opšti napad na neprijatelja koji je bio u Mostaru i Širokom Brijegu.

Po tom planu su Deveta i Dvadeset šesta divizija, koje su bile ojačane tenkovskom i artiljerijskom brigadom korpusa, dobile zadatak da ovladaju Širokim Brijegom, a zatim da napadnu Mostar sa sjevera i zapada. U isto vrijeme bi jedna divizija napadala

pravcem Ljubuški—Čitluk—Mostar, a druga pravcem Nevesinje—Blagaj—Mostar.

Dvadeset šesta divizija dobila je zadatak da Široki Brijeg napada direktno, dotle je Deveta divizija obezbjeđivala napad.

Bilo je predviđeno da operacija počne 6. februara.

Druga dalmatinska brigada se 5. februara, pošto je uz put razbila manje grupe ustaša, prikupila u rejonu Gornjeg Gradca. Sutradan je brigada raspoređena onako kako je to štab divizije naredio. Dva bataljona su dobila zadatak da presijeku komunikaciju Široki Brijeg—Mostar, dva su upućena prema selu Gorancima, a jedan je ostao u rezervi. U isto vrijeme je počeo napad jedinica Dvadeset šeste divizije neposredno na Široki Brijeg.

Prema utvrđenoj i nama veoma dobro poznatoj taktici, neprijatelj je iz Mostara i Širokog Brijega preduzeo veoma jake ispade u pravcu naših položaja. Razvile su se veoma žestoke borbe na komunikaciji Mostar—Široki Brijeg i prema selu Gorancima, kuda je upućen i bataljon iz rezerve. Iako nije postigao bilo kakav veći uspjeh ni na jednom pravcu, neprijatelj nije odstupao sve dok jedinice Dvadeset šeste divizije nijesu, u zoru 7. februara, oslobodile Široki Brijeg. Iz brigade su samo toga dana 32 borca poginula, a 40 ranjeno. Bile su to izuzetno žestoke borbe na svim pravcima. Neprekidno su se smjenjivali juriši i protivjuriši. Iako nešto slabiji po intenzitetu, oni nisu prestajali i sljedeća dva dana.

Da bi se obezbijedio napad na Mostar, brigada je 8. februara zadržala dva bataljona prema Gorancima, a ostala tri raspoređila po položajima Vasina Kosa—Grabova Draga—Čemalovina. Međutim, zbog veoma teške situacije prema Gorancima, tim pravcem je upućena cijela brigada. Na tim položajima je sve do 15. februara glavnina brigade gotovo neprekidno vodila veoma žestoke okršaje sa bočnim osiguranjem 369. njemačke divizije.

Mostar je oslobođen 14. februara u 19 časova. Mada brigada nije neposredno učestvovala u napadu na Mostar, slobodno se može tvrditi da je, izvršavajući svoje zadatke u obezbjeđivanju napada i navlačeći na sebe veoma jake neprijateljeve snage, imala značajan udio u toj operaciji.

U mostarskoj operaciji se neprijatelj borio na život i smrt. Ustaško uporište Široki Brijeg branili su u krv ogrezli fanatici čija smo zlodjela mnogo puta vidjeli, a još više smo o njima slušali.

Brigada je pretrpjela veoma teške gubitke. Od 5. do 31. januara poginula su joj 154 borca, a od 1. do 15. februara 106. Među njima su bili i komandiri četa Ante Juras, Jere Majić, Duro Vujić, komandir kurira Dušan Dronjak i mnogi drugi.

U istom razdoblju neprijatelju je poginulo i zarobljeno 360 ljudi i zaplijenjeno mu je veoma mnogo oružja i opreme.

PREKO KLISA U KARLOBAG

Po završetku mostarske operacije Deveta divizija odlazi na kratak odmor u srednju Dalmaciju. Brigada je iz Širokog Brijega krenula u određenom pravcu i poslije sedam dana marševanja stigla na prostoriju Klis — selo Poljice.

Cijelom Dalmacijom se ubrzo pronijela radosna vijest — da je Druga dalmatinska ponovo u Dalmaciji. Još dok je bila na maršu narod ju je dočekivao i pozdravljao. Oduševljenje je bilo ogromno, ali je bilo dosta i suza jer su roditelji, braća i sestre izašli da dočekaju svoje najbliže, a mnogih od njih nije bilo pošto su ostali negdje na bojištima Bosne, Srbije ili Crne Gore. Njihovi su ginuli za slobodu drugih krajeva isto onako kao što su iz ovih mnogi dali život za slobodu Dalmacije.

Po dolasku u Klis brigada je imala 2.132 borca i starješine, a od oružja 1.196 pušaka, 198 mašinki, 24 teška mitraljeza, 140 puškomitraljeza, 8 teških i 18 lakih minobacača, 194 konja i 5 kamiona.

Odlukom Vrhovnog štaba od 1. marta 1945. godine Osmi korpus se reorganizuje u Četvrtu armiju, u čiji sastav ulazi i Deveta divizija sa zadatkom da dio njenih snaga probije front u Lici, a drugi dio da preko otoka i Kvarnera, izbije u Istru.

Deveta divizija je krenula 4. marta. Druga dalmatinska je sutradan stigla u Drniš, a u Novi Grad 20. marta. U skladu sa reorganizacijom svih naših jedinica, brigada je tih dana rasformirala svoj Četvrti bataljon (Peti je ranije upućen u Dalmaciju) i uvela trojnu formaciju.

Prvog aprila je stiglo naređenje od štaba Devete divizije da se brigada ukrca u novigradskoj luci i morem prebaci do sela Barić-Drage na putu Obrovac—Karlobag.

Ukrcavanje je počelo u noć između 1. i 2. aprila. Bilo je prilično teškoća i komplikacija, posebno prilikom ukrcavanja stoke i materijala, pošto tome gotovo niko nije bio vičan.

Tako su se borci brigade prvi put našli na brodovima i na moru. U dvije ture se prebacila u Beriće-Dragu, odakle je produžila put.

Da bi likvidirala uporišta u selima Konjskom, Sušnjju i Baškim Oštarijama, brigada je 4. aprila ujutro krenula u napad. Poslije jednodnevne borbe neprijatelj je savladan i natjeran da se povuče. Pedeset njegovih ljudi je poginulo, a 9 je zarobljeno. Zaplijenjeni su: 2 puškomitraljeza, 1 minobacač, 10 pušaka i mnogo municije i materijala.

I naši gubici su bili osjetni: 5 mrtvih i 25 ranjenih. Među ostalima je poginuo i Stipe Romac, zamjenik komandanta Drugog bataljona.

Odmah poslije toga brigada je dobila naređenje da likvidira veoma jako uporište Jablanac, koje su

branili dijelovi 392. inženjerijskog bataljona, dvije baterije 944. obalskog puka i jedinice koje su se povukle iz Karlobaga i Baških Oštarija. Da bi izvršila taj zadatak, brigada je ojačana baterijom topova od 75 mm, baterijom protivkolaca i sa dvije čete minobacača. Tako je brigada prvi put bila u mogućnosti da pred početak napada izvrši prilično jaku artiljerijsku pripremu, čime je bataljonima umnogome olakšano izvođenje napada, koji je počeo 8. aprila u 8 časova.

Neprijatelj je ubrzo potučen do nogu i Jablanac je oslobođen. Neprijateljevi gubici bili su: 73 mrtva i 320 zarobljenih (među kojima i jedan njemački major), i zaplijenjeno je 8 topova, od kojih su 3 bila ispravna, 2 minobacača, 15 puškomitraljeza, 160 pušaka i mnogo drugog oružja i velike količine municije.

Iz brigade je poginulo 9 boraca, a 16 je ranjeno.

U tim borbama se istakla Treća četa Prvog bataljona, kojom je komandovao Andrija Torbica. Ona je gotovo na juriš upala na neprijateljeve artiljerijske položaje u selu Njivama i time umnogome olakšala ostalim jedinicama da izvrše svoje zadatke. U tom napadu je poginuo i komesar čete Ilija Alfirević.

RAB—CRES—ISTRA

Došli su na red i otoci. Borbe za njih. Brigada je do sada vodila borbe u planinama i ravnicama, po kršu i na rijekama i obali mora, a sada joj se pružila prilika da se s neprijateljem ogleda i na otocima. U brigadi ima priličan broj otočana, a prilikom njenog formiranja bilo ih je — kompletan bataljon. Istina, nema ih sa svih otoka koji stoje na putu brigade, ali naše druge jedinice oslobađaju i njihove otoke.

Brigada je dobila zadatak da se preko Raba i Cresa iskrca u Istru. Taj zadatak je bio veoma složen, jer brigada nije imala nikakvog iskustva u vo-

đenju pomorskih borbi. Prevozila se i dosada brodovima, ali na mjestu iskrcavanja neprijatelja nije bilo. Po svemu je izgledalo da će sada biti mnogo drukčije, te je neophodno potrebno zadatak što bolje isplanirati i predvidjeti sve što bi valjalo činiti u toku izvođenja desanta. Zbog toga se u štabu brigade puna četiri dana razrađivao plan ukrcavanja, prevoženja i izvođenja desanta.

Sudeći prema podacima, u to vrijeme su na Rabu bile tri baterije topova — po jedna na rtovima Stojanu i Kristiforu i jedna u tvrđavi u mjestu Rabu. Ukupno je na Rabu bilo oko 600 vojnika.

Dvadesetog aprila uveče ukrcala se izviđačka četa; dobila je zadatak da se prva iskrci i da osigura iskrcavanje prvog ešelona u čijem su sastavu bili: dva bataljona Druge dalmatinske, jedan bataljon Treće brigade i baterija topova od 75 mm.

Oko 23 časa je konvoj savezničkih brodova sa ukrcanim pravim ešalom zaplovio prema Rabu. Poslije šest sati vožnje počelo je iskrcavanje u uvali Crniki.

Neprijatelj je primijetio konvoj tek kada se ovaj približio otoku, te je artiljerijskom vatrom pokušao jer je jedino to i mogao, da omete desant, ali u tome nije uspio.

Odmah po iskrcavanju Prvi bataljon je (ojačan baterijom topova) upućen da likvidira neprijatelja na rtu Stojanu, a Treći bataljon je poslat prema selu Supetarskoj, u kom je trebalo da obrazuje divizijsku rezervu.

Na rtu Stojan najprije je otvorena artiljerijska i minobacačka vatra, a zatim je bataljon stupio u borbu. Borba je trajala samo tri sata. Neprijatelj je savladan. Tri vojnika su mu poginula, a 143 su zarobljena, zaplijenjena su 4 obalska topa, po 1 PA i PT top, 7 flakova, 2 minobacača, 7 mitraljeza i puško-mitraljeza, 103 puške, 5 radio-stanica i drugo.

Iz Prvog ešelona su samo dva borca lakše ranjena. Ta je akcija izvedena veoma vješto. Bio je to izvanredan primjer pravilnog sadejstvovanja artiljerije, minobacača i bataljona pješadije u izvođenju napada na tako utvrđeni položaj. Pokazalo se da nije bilo uzaludno to što se za tu akciju brigada još na kopnu pripremala.

Zbog tog uspjeha bataljon je pohvaljen, posebno njegova Treća četa, koja je prva upala na neprijateljeve položaje. I druge jedinice divizije izvršile su svoje zadatke, te je Rab oslobođen.

Drugi ešelon brigade se prebacio na otok tek 18. aprila. Sada je brigada ponovo bila kompletna, na okupu, i spremna da izvrši sljedeći zadatak — da se iskrca na otok Cres.

Prema podacima, na Cresu je bilo oko 1.400 neprijateljevih vojnika. Oni su imali i artiljerijska oruđa.

Ovoga puta nije bilo vremena za duže pripreme i planiranje. Polagalo se i na iskustvo stečeno u borbama za Rab, te se smatralo da se odmah može krenuti na izvršenje zadatka.

Prvi desantni odred Devete divizije, koji su sačinjavali Druga dalmatinska, jedan bataljon Treće brigade, dva bataljona Kvarnerskog odreda i divizion topova od 75 mm, ukrao se u brodove 19. aprila uveče i otplovio prema Cresu. Oko pola noći, neprijetećeni od neprijatelja, iskricali su se u potpunom redu u uvali Koromačini i produžili prema selu Lozanti. Dok je kolona išla prema selu s njom se sreo jedan njemački kamion sa 8 Nijemaca. Nijemci su zarobljeni. Iz njihovih izjava se moglo zaključiti da neprijatelj još ništa ne zna o našem prisustvu na otoku.

Poslije kraćih priprema, bataljonima su određeni zadaci. Bataljoni su sa različnih pravaca nastupali prema gradu Cresu. Uz put im je neprijatelj pružao slabiji otpor, ali se povlačio prema gradu. Tako su

pred veče dva bataljona brigade stigla na prilaze gradu Cresu, koji je bio veoma dobro utvrđen. Gotovo svaka kuća je bila posednuta. Očekivale su se veoma teške ulične borbe. Zbog svega toga su privučeni protivtenkovski topovi i artiljerija. Jer valjalo je likvidirati utvrđenja. Veoma brižljivo je planirana i sprovedena artiljerijska i minobacačka priprema, poslije koje je, u 18,30 časova, počeo napad bataljona. Borci su ubrzo prodrli u grad. Neprijatelj se, poslije pružanja manjeg otpora, po dijelovima počeo predavati, tako da je u 20 časova borba potpuno prestala a grad Cres je oslobođen.

Dok je borba za grad bila u toku jedan bataljon brigade je nastupao drumom prema selu Ivanju. Uz put je likvidirao uporišta u Predošćici i u selu Dolu. Neprijatelj koji je bio u Ivanju pružio je veoma jak otpor, tako da se borba vodila sve do u noć između 21. i 22. aprila, kada je neprijatelj uspio da se djelimično čamcima prebaci u Istru. Tako je otok Cres potpuno oslobođen, dok su u isto vrijeme Treća brigada i Kvarnerski bataljon oslobodili Lošinj.

Na Cresu je neprijatelj pretrpio prilično velike gubitke: 495 vojnika mu je poginulo, a 685 je zarobljeno. Zarobljen je i njemački komandant odbrane Cresa. Zaplijenjeno je 9 topova, 8 minobacača, 13 flakova, 36 mitraljeza i puškomitraljeza, 4 PA topa, mnogo pušaka, municije i opreme.

U tim borbama je 14 boraca brigade poginulo, a 35 je ranjeno. Među poginulima su bili Pavle Sekulović, obavještajni oficir Drugog bataljona i Novak Celebić, komesar čete.

Zato što je Druga dalmatinska brigada uspješno izvela tu akciju, štab Devete divizije ju je pohvalio. Posebno je pohvalio i istakao borce Druge čete Prvog bataljona zato što su vješto i hrabro vodili ulične borbe, u čemu se do tada nije imalo mnogo iskustva. Istaknut je borac te čete Tomo Kolubarić, jer je sam on zarobio 10 Nijemaca. Pohvaljeni su i zamjenici

komandira čete Ante Čaleta i Jerko Korčulanin i komesar čete Gojko Ninković, pošto su dobro vodili jedinice i lično bili veoma hrabri.

Došlo je vrijeme iskrcavanja u Istru. Zar je iko od boraca brigade mogao očekivati ljepši i radosniji trenutak od onoga kada bude stupio na tie davno porobljene i potlačene braće u Istri! Znalo se da je i u tom našem kraju partizanski pokret veoma jak još od 1943. godine, ali je i neprijatelj u posljednje vrijeme koncentrisao na tom prostoru ogromne snage.

Izvršene su obimne pripreme kako u pogledu prevoženja tako i za izvođenje desanta. Svi borci su potanko upoznati s političkom situacijom u Istri i s tim da je neophodno potrebno primerno se držati prema narodu toga kraja. Iskustvo u prevožnju morem i u izvođenju desanata brigada je već bila stekla, a značaj završnih operacija i oslobođenja Istre bio je svakom borcu potpuno jasan.

Svrha iskrcavanja Devete divizije u Istru i njeno dejstvo pravcem Lovran—Opatija bila je da se određene neprijateljeve snage privuku, čime bi se glavnim snagama Četvrte armije olakšalo prodiranje pravcem Rijeka—Trst.

Druga dalmatinska je određena u prvi ešelon divizije. Njen zadatak je bio da se u noć između 24. i 25. aprila iskrca na istočnu obalu Istre u rejonu sela Brščeča.

Dvadeset četvrtog aprila brigada se prikupila u luci Boli na otoku Cresu i spremno čekala trenutak predviđen za ukrcavanje. Međutim, tom prilikom more nije bilo naklonjeno našima, i ometalo je izvođenje naših planova. Duvala je prilično jaka bura i more je bilo veoma nemirno. Cijela brigada se nije smjela ukrcati, već samo dio nje. Zbog toga je štab brigade riješio da se ukrca samo Treći bataljon sa izviđačkom četom. S njima je krenuo komandant brigade Ivan Gaće.

Brodovi su se otisnuli u 23 časa, i po veoma nemirnom i uzburkanom moru, poslije šest sati vožnje, ešelon se iskrcao u luku Bršeč. Neprijatelj ga nije uznemirivao. Iako je otežalo prevoženje i iskrcavanje, nevjeme nam je ipak veoma mnogo koristilo, jer neprijatelj nije mogao ni pretpostaviti da se po takvom vremenu neko može prevesti i iskrcati, te nikakve protivmjere nije preduzeo.

Odmah po iskrcavanju, izviđačka četa i jedna četa Trećeg bataljona upućene su prema selu Svetoj Jeleni, dok su druge dvije čete izbile na kosu Grabovac i kod sela Zagorja. Na taj način je posjednut uži mostobran, i u potpunosti je obezbjeđeno iskrcavanje glavnine brigade, koja je pristigla istog dana oko 23 časa. Odmah po iskrcavanju glavnina brigade je upućena prema Mošćeničkoj Dragi, a kasnije su se iskrcale i ostale snage divizije.

Druga dalmatinska brigada je prva jedinica naše regularne armije koja se iskrkala u Istru. Narod Istre je borce brigade dočekao izvanredno. Počev od prvih susreta s narodnom na obali pa do ulaska u Trst brigada je dočekivana i ispraćana kao nikad do tad.

Osnovne snage divizije su neposredno poslije iskrcavanja bile usmjerene prema Opatiji, a samo manji dijelovi su upućeni na zapad, u Istru.

Dva bataljona Druge dalmatinske nastupala su pravcem Lovran — Ičići — Opatija, a Treći istočnim padinama Učke. Na pravcu nastupanja brigade, u rejonima Opatije i Lovrana, neprijatelj je imao oko 700 vojnika sa oko 15 artiljerijskih oruđa. Stoga su se mogle očekivati prilično žestoke borbe, tim prije što smo bili sigurni u to da će Nijemci veoma uporno braniti prilaze Rijeci.

Jedinice brigade su poslije kraće borbe zauzele selo Medveju i Lovran, odakle se neprijatelj povukao prema selu Ičićima, gdje je pružio mnogo snažniji otpor. U noć između 26. i 27. Prvi bataljon je

upao u Ičiće i tu likvidirao sve otporne tačke osim lečilišta, odakle je i dalje pružan veoma jak otpor. U isto vrijeme su se druga dva bataljona približila Opatiji i počela su napad. Žestoke borbe trajale su sve do 29. aprila izjutra, kada je Opatija, u kojoj je branjena gotovo svaka kuća, potpuno oslobođena.

Od iskrcavanja brigade u Istru pa do oslobođenja Opatije oko 150 neprijateljevih vojnika je poginulo, a 170 je zarobljeno. Zaplijenjeno je 9 topova, 4 bacača, 9 flakova, 33 mitraljeza i puškomitraljeza, 238 pušaka i druga oprema.

Brigada je u tom vremenu ostala bez 14 boraca (poginuli su), a 49 je ranjeno.

Štab njemačkog 97. korpusa, čije su jedinice bile na položajima oko Rijeke, odlučio je da se sve jedinice korpusa uporno brane dok ne pristigne saveznička vojska koja je nastupala preko Italije pa da tek tada prestanu da pružaju otpor. U tom smislu je izdao direktive potčinjenima. U takvoj situaciji za njemački korpus je, pored ostalih, bio veoma osjetljiv i važan položaj Volosko — Rukavac, koji je bio ispred Druge dalmatinske brigade, zbog čega je i posjednut odgovarajućim snagama.

U skladu s direktivom vrhovnog komandanta, štab Četvrte armije je, s obzirom na situaciju, usmjerio svoje glavne snage ka Trstu, a samo neophodno potrebne je zadržao, na položajima oko Rijeke. Tako je i Deveta divizija sa svojom Trećom i Četvrtom brigadom dobila zadatak da odmah krene ka Trstu, dok je Druga dalmatinska s jednim bataljonom Kvarnerskog odreda zadržana na pravcu koji vodi prema Rijeci s tim da dejstvuje na odsjeku Volosko — Rukavac.

Tako je brigada ostala da potpuno samostalno djeluje na tom pravcu. Puna tri dana to jest sve do 3. maja u podne vodene su veoma teške i uporne borbe, a tada je neprijatelj ev otpor savladan. Jedinice brigade oslobodile su Volosko i Rukavac. Zatim su

produžile da gone neprijatelja, koji se povlačio sve do linije Rupe — Pasjak — Jelšane, gdje su ponovo naišle na organizovanu odbranu. Naređenjem štaba Četvrte armije od 4. maja, kojim se precizirao opšti napad na opkoljenog neprijatelja u širem rejonu Ilirske Bistrice, brigadi je dat zadatak da se što prije prebaci u rejon sela Starda radi izvođenja novog napada. U zoru 6. maja brigada je, uz podršku tenkova i artiljerije, krenula u odlučujući napad. Neprijatelj je prinuđen da se povlači ka selu Jelšanu. Zajedno sa Šestom i Četrnaestom brigadom Devetnaeste divizije, istog dana je oslobođeno i Jelšane. Dio Nijemaca je uspio da se probije ka Ilirskoj Bistrici, gdje je kapitulirao.

Od 20. aprila do 6. maja neprijateljevi gubici na frontu brigade bili su: 1.376 mrtvih i 452 zarobljena, ali su i gubici brigade bili prilično veliki: 31 mrtav i 103 ranjena.

Stiglo je i posljednje ratno naređenje — da se brigada prebaci u oslobođeni Trst. Nije se moglo očekivati ljepše mjesto u kojem bi se dočekao završetak rata! Zaista je to bio divan završetak borbenog puta brigade koji je počeo na Dinari pa se nastavio preko Bosne, Crne Gore, Srbije, Hercegovine, Dalmacije, otoka i Istre i završio se u slobodnom Trstu. Svi su se žurili da i taj zadatak — odlazak u Trst što prije izvrše. Sedmog maja uveče brigada je u marševskoj koloni ušla u Trst pjevajući omiljenu pjesmu dalmatinskih partizana:

»Život, mladost ne žalimo mi,
Al' fašiste protjerat' smo se zakleli«.

Riječi te pjesme odgovarale su prirodi i junštvu dalmatinskih proletera: ni život ni mladost nisu žalili samo da protjeraju fašiste i oslobode svoju zemlju od okupatora. I, evo, tu je, na vidiku, kraj

borbenog puta brigade i kraj rata i na jugoslovenskom ratištu.

Na kraju da navedemo još nekoliko podataka o Drugoj dalmatinskoj proleterskoj brigadi.

U ratu se u redovima brigade borilo oko 7.500 boraca, među kojima oko 100 žena. U početku borbi su bili uglavnom Hrvati i Srbi, a što je rat više odmicao u brigadu je stupalo sve više pripadnika gotovo svih naroda i narodnosti Jugoslavije.

U ratu je poginulo oko 1.100 boraca brigade, a ranjeno je oko 1.200. Od boraca koji su u ratu stalno ili povremeno bili u sastavu Druge dalmatinske brigade dvadeset dvojica su proglašena narodnim herojima: Filip Fića Bajković, Savo Burić, Milovan Čelebić, Savo Drljević, Branko Dude, Jošo Durbaba, Milinko Đurović, Obrad Egić, Radisav Bako Jugović, Jovo Kapičić, Vojo Kovačević, Drago Marković, Slobodan Macura, Stevan Opačić, Stevo Opačić, Ante Roje, Ratko Sofijanić, Ljubo Truta, Mate Ujević, Miro Višić, Boško Zunić i Ljubo Vučković.

Prema podacima iz dnevnika brigade, ukupni neprijateljevi gubici u borbama koje je s njim vodila Druga dalmatinska proleterska brigada bili su: oko 5.900 mrtvih i oko 2.600 zarobljenih.

Ratnu zastavu brigade krase tri veoma visoka odlikovanja: Orden narodnog oslobođenja, Orden narodnog heroja i Orden bratstva i jedinstva sa zlatnim vencem. To su priznanja toj slavnoj jedinici za sve ono što su u oslobodilačkom ratu njeni pripadnici dali za slobodu i bolju budućnost naše domovine.